

EEN GEZAMENLIJKE ROEPING ALLEEN VOORTGEZET

De dood van een predikant en de gevolgen voor diens gezin

Els Boon

Voor 1945

Johanna Adriana Appels (Utrecht 1906-Winschoten 1994) en Bastiaan Jan Ader ('s Gravenzande 1909-Rhenen 1944) trouwden op 25 september 1935 in Amsterdam. Hij studeerde theologie te Utrecht, zij bezat een M.O.-akte Engels. Jo werkte op een redactie bureau en debuteerde als auteur in een verhalenbundel. Omdat een domineesvrouw vaak assisteerde in het gemeentewerk volgde ze een opleiding tot godsdienstonderwijzeres.¹ Na zijn kandidaatsexamen in 1936 fietste Ader naar Palestina. Vervolgens werkte hij een jaartje als hulppredikant in Badhoevedorp, in 1938 aanvaardde hij een beroep van de hervormde gemeente te Nieuw-Beerta.²

Het echtpaar zag deze standplaats als een binnenlandse zendingspost omdat de sociale tegenstellingen en de onkerkelijkheid in het Oldambt groot waren. Het communisme trok er veel landarbeiders aan en zij kwamen niet meer ter kerke, evenmin als hun liberale patroons, die desondanks een stevige vinger in de pap hielden. Ader meende dat vrijzinnige predikanten hier zó afstandelijk hadden gepreekt dat de mensen wegbleven omdat ze concludeerden dat de dominee zelf niet geloofde. Ader wilde voor allen een goede predikant zijn, maar hij moest aanvankelijk genoeg nemen met vrijwel lege kerkbanken.³

Jo beschreef hun belevenissen en die vooroorlogse aantekeningen vormen het begin van het boek dat ze direct na de oorlog uitgaf. Dit idyllische gedeelte lijkt haast een streekroman en vormt een contrapunt met het grimmige vervolg. Bas wilde in Drieborg, een gehucht waar vooral arbeiders woonden, een eigen kerkelijk centrum bouwen want dat zou hen enthousiasmeren. De kerkenraad vreesde dan echter voor afscheiding van de kerkgemeente Nieuw-Beerta, waar boeren de leiding hadden. Daarom had men juist Ader beroepen; hij was een man die, orthodox noch vrijzinnig, predikant voor allen wilde zijn. Geestdriftig zette hij allerlei kringen op. Hierbij hielp Jo, evenals bij catechisaties. Hun ijver sorteerde effect: de kerkenraad ging zelfs akkoord met aparte diensten en kringen in een schoollokaal te Drieborg.⁴ De energieke voorganger studeerde bovendien naast zijn predikantschap Aramees en begon zijn reisaantekeningen uit te werken tot een boek. In 1943 werd hij leraar godsdienst aan het Winschoter gymnasium.⁵

In de zomer van 1942 - inmiddels was de eerste zoon geboren - vroeg een joodse kennis uit Amsterdam, Lilly Samuel (1909-1944), om onderduikmogelijkheid. De pastorie was haast een openbare ruimte, waar veel groepen in de leerkamer samen kwamen, maar principieel wilden de Aders zo'n hulpvraag niet negeren. Lilly bleef niet de enige, spoedig hadden ze zes vaste onderduikers. Ader kwam via zijn collega Klaas Beks uit Garsthuizen in een verzetsnetwerk terecht, dat contacten tot in Limburg had. Ader deed allerlei verzetswerk, maar bracht meer dan tweehonderd joden onder dak, met name vanuit De Joodse Invalide te Amsterdam, toen een joodse instellingen voor bejaarden en zieken. Voor later dicteerde hij de geschiedenis van deze hulp – ‘De laatste dagen van De J. I.’ getiteld - aan een onderduikster, die alles uittipte. Toen een oud-catechisant vlak voor Pasen 1944 de dominee verried kwam Ader nog amper thuis, zodat deze verslaglegging stakte.⁶

Ader werkte met hulp van anderen aan een bevrijdingsactie van kamp Westerbork. De plannen waren gedetailleerd: twee Duitsers leverden uniformen, opblazen van een brug moest voorkomen dat de Duitsers versterking kregen en via een zender was contact met Londen mogelijk.⁷ Ader werd echter 22 juli 1944 - ditmaal verraden door een agent-provocateur - te Haarlem gearresteerd, zodat het niet tot uitvoering kwam. Hij werd gemarteld maar zei niets. Omdat hij onvoorzien naar een gevangenis in Amsterdam werd overgeplaatst mislukte een

plan om hem te bevrijden. In de gevangenis schreef hij hierover in clandestiene brieven aan zijn vrouw. Verder maakte hij daar gedichten en preken voor medegevangenen. Op 20 november 1944 volgde onverwacht de fusillade in de bossen bij Rhenen. Hij kreeg een provisorisch graf in Veenendaal.⁸

Jo organiseerde ondertussen de dagelijkse verzorging van de onderduikers en steeds vaker nam ze taken van Bas over. Na het eerste verraad in april 1944 bezocht hij haar af en toe 's nachts en schuilde soms bij burens. De verantwoordelijkheid van dit dubbelleven was zwaar. Geregeld verbleven meer onderduikers in de pastorie. Voor hen was geen ruimte in de schuilplaatsen. Jo was dan boos op Bas die almaar grotere risico's nam om meer mensen te helpen. Na het verraad was het onverantwoord dat de onderduikers bleven. Zij werden elders ondergebracht. Twee van hen kwamen later alsnog in concentratiekampen om het leven.⁹

Het beschrijven van haar hectische leven vormde een uitlaatklep. Zo kon ze al schrijvend haar gedachten ordenen en zich telkens opnieuw inprenten dat Christus dit van hen beiden vroeg. Ze schreef op een graanzolder in de buurt, zodat men haar papieren niet in huis kon vinden. De buurman verborg haar geschriften in ingegraven melkbussen, waar hij bijenkorven bovenop zette. Niemand zou het wagen hieronder iets te zoeken.¹⁰

Jo, die zwanger was van hun tweede kind, en het dienstmeisje Tantie Bruins werden nog voor Bas gearresteerd. De Duitsers wilden alles over de predikant weten maar beiden vertelden niets wezenlijks en werden na een nacht vrijgelaten. Tijdens Bas' gevangenschap roofden Duitsers en NSB'ers de pastorie leeg. Jo kreeg een half uurtje om het nodige in te pakken. Met anderen gooide ze zoveel mogelijk kleren naar buiten. Het inspireerde haar oudste zoon in 1970 tot het kunstwerk *all my clothes*, een beeld van zijn op het dak uitgestrooide kleren. Typerend is dat ze als eerste een wandspreuk meenam waarop stond: 'Dit weet ik, dat God met mij is.' De *Grüne Polizei* vond dat lachwekkend, maar het gaf Jo kracht.¹¹

De Duitsers zetten haar op straat en met haar kinderen verbleef zij bij bevriende boeren en collegae in de buurt. Inmiddels was Erik geboren. Zestien dagen na zijn komst stierf Bas Ader. Van de geboorte van zijn tweede kind werd hij niet op de hoogte gesteld. Zij nam vrijwel meteen het werk in de gemeente weer op en organiseerde in januari 1945 een graantransport van Nieuw-Beerta naar Naarden. Hongerende kinderen kwamen retour om een tijdje in Groningen bij te komen. Die maand keerde ze in de lege pastorie terug en stelde de kerkenraad voor om haar man blijvend te gedenken in de vorm van een Ds. Aderfonds, dat geld in moest zamelen voor een kerkje in Drieborg, dat hij zo graag had gesticht. Niemand protesteerde daar nog tegen; iedereen was onder de indruk van het gebeurde en had zielsmedelijden met de weduwe.¹²

Na de oorlog

De pastorie was een dienstwoning en de gemeente beriep na de oorlog een andere predikant: Ph.P. Meerburg. Jo diende nu op termijn het huis te ontruimen. Een van de joodse onderduiksters keerde even terug en trof een weduwe aan die het moeilijk had. Een onwankelbaar geloof en de wetenschap dat de kinderen zowel als de gemeente haar nodig hadden hielden haar overeind.¹³

Ze bezocht in die tijd een lid van het vuurpeloton in de gevangenis. Jo bekeek de foto's van de lijken want ze wilde weten hoe haar mans laatste momenten waren geweest en concludeerde dat hij in vrede was gestorven.¹⁴

Vanuit gevangenschap had Bas geschreven dat hij het gemeentewerk na de bevrijding samen met haar wilde hervatten. Een medegevangene, de heer Souman uit Wassenaar, kwam later vertellen dat haar echtgenoot hem had gezegd dat hij hoopte dat zij het na zijn dood alleen zou voortzetten. Voor Jo was dat een heilige opdracht. In de brochure 'Laat uw licht schijnen', die in 1945 als een gedachtenis aan haar man verscheen, schrijft ze dat Ader in

1942 een beroep naar een andere gemeente afwees omdat hun taak nog niet volbracht was. Die trouw contrasteert ze met de houding van predikanten die het in de oorlog af lieten weten, nadien snel carrière wilden maken en uit waren op grotere gemeenten die meer betaalden. Zij lieten niet Christus' licht schijnen en daartoe was de gelovige toch in eerste instantie geroepen. Door dat te doen verheerlijkte je God.¹⁵

Ze verhuisde voorlopig naar het voorhuis van een boerderij en gaf een tijdje Engelse les, maar vóór alles zag ze voortzetting van Bas' werk als haar roeping. In het najaar van 1945 verschenen haar dagboekaantekeningen onder de titel 'Een Groninger pastorie in de storm'. Uiteindelijk verschenen dertien drukken en enige vertalingen. De opbrengst bracht ze onder in het Ds. Aderfonds. Geld voor bloemen bij de herbegravenis van Bas in het familiegraf te Driebergen stopte ze gedeeltelijk eveneens hierin. Om haar even wat rust te geven regelde men dat ze in 1946 een tijdje in Zwitserland kon verblijven. Daar hield ze lezingen over het verzetswerk, die geld opleverden voor een kerkje in Drieberg.¹⁶

Hoe moest ze haar droom gestalte geven? Nu er weer een dominee functioneerde, was een kerkenraadslid bang voor splitsing van de gemeente tussen aanhangers van 'mevrouw' en die van de predikant. De oude angst van de kerkenraad voor afscheiding van Drieberg herleefde. Jo was echter loyaal en de nieuwe predikant op zijn beurt kwam met een werkverdeling, waarmee hij haar ambities ten opzichte van Drieberg steunde. De vrouwen uit dat dorp lieten weten dat ze grote waarde hechtten aan snelle regelingen ten behoeve van mevrouw Ader. Ouderlingen, die beducht waren voor toekomstige moeilijkheden en een bezinningsperiode over dit werkplan voorstelden, werden genegeerd. Zo kreeg zij vanaf 1946 officieel, doch onbezoldigd, de taak Drieberg pastoraal te verzorgen, leidde er diensten, catechisaties en kringen en gaf op de lagere school godsdienstonderwijs. De dominee bleef actief in Nieuw-Beerta. Die eerste jaren was ook voor de gemeente het verdriet om het verlies van de geliefde predikant nog heel groot. Jo nam jeugd- en vrouwenverenigingen mee naar de fusilladeplaats en het graf van haar man, tochtjes die diepe indruk maakten. Het was voor Meerburg waarschijnlijk lastig om de opvolger van een gevallen verzetsheld te zijn. Hij bleef maar twee jaar, waarvan hij bovendien een half jaar als legerpredikant dienst deed en zijn gemeente dan aan de zorg van Jo Ader overliet.¹⁷

Jo kwam uit een welgestelde familie en als oorlogsweduwe kreeg ze een goed pensioen. Daardoor kon zij in 1948 te Drieberg voor zichzelf en haar jongens een huis laten bouwen. Ze hield overal lezingen en collecteerde daarbij. Zo spekte ze het Ds. Aderfonds verder en kon in 1950 bij haar woning een gebouwtje voor kerkdiensten en kringwerk verrijzen. De Joodse Invalide schonk uit dankbaarheid voor alle hulp een gebrandschilderd raam. Ook club- en opbouwwerk van de burgerlijke gemeente vonden hier plaats. Mede dankzij haar nam de gemeente Beerta een christelijke jeugdwerker in dienst, die tevens banden met de kerk onderhield en in haar gebouwtje groepen leidde. De kerk was dus dienstbaar aan de dorpsgemeenschap, die ze in haar geheel als haar parochie beschouwde.¹⁸

Na het vertrek van Meerburg bleek het moeilijk om in deze streek een predikant te beroepen. Op haar initiatief kwam in 1948 B.J. Knottnerus, een werker in kerkelijke arbeid, opgeleid aan De Horst te Driebergen, als pastorale kracht naar Nieuw-Beerta. Het eerste jaar betaalde het Aderfonds deze nieuwe man. Zijn komst was aanvankelijk een verademing voor haar. De kerkenraad leidde de gemeente praktisch goed, maar was niet bereid tot inhoudelijke gesprekken, klaagde Jo, die zich vaak eenzaam voelde op haar post. Eindelijk kon ze weer met een gelijkgestemde over geestelijke zaken spreken. Na verloop van tijd uitte hij echter onvrede over gebrek aan overleg. Mevrouw Ader volgde een te zelfstandige koers. Dat kon doordat zij haar eigen gebouw had en geen betaling verlangde, al was ze officieel door de kerkenraad aangesteld. Haar positie was juridisch onduidelijk, hetgeen spanningen opleverde. In 1954 vertrok Knottnerus, predikant H. K. Jonkman nam zijn plaats in.¹⁹

Jo Ader en Jonkman kwamen in 1955 een duidelijke werkverdeling overeen, waarbij Drieborg, op de bediening van de sacramenten na, aan de weduwe werd overgelaten. Wel bleef het dorp tot de kerkelijke gemeente Nieuw-Beerta horen. De kerkenraad hoopte tevergeefs dat Jo zich wat zou terugtrekken nu er een predikant was.

In die tijd werd de oude pastorie van Nieuw-Beerta afgebroken en een nieuwe gebouwd. Jo vond het vreselijk en wilde het huis waar zoveel was gebeurd kopen. Maar de ouderlingen beweerden dat het pand onbewoonbaar was geworden en weigerden. Jaren later hoorde Jo van de sloper dat de degelijke woning uitzonderlijk goed sloopmateriaal had opgeleverd. Ze voelde zich alsnog ziek door dit bedrog. Wilden de kerkenraadsleden haar liever uit de buurt van de nieuwe dominee houden?²⁰

De kerkleiding mocht moeite met Jo hebben, haar evangelisatiewerk in Oost-Groningen sprak anderen juist aan. Menigeen was toen bang voor oprukkend communisme en iemand die hier het christendom tegenover plaatste kreeg steun. De oorlogsweduwe kon het echter best met de communisten vinden, zij waren in de oorlog medestanders geweest. Jo wilde tegenover het materialisme in het algemeen het evangelie zetten.²¹

In 1957 brandde haar kerkje af, het woonhuis en het gebrandschilderde kerkraam bleven gespaard. Ook onkerkelijke dorpsgenoten voerden actie voor herstel van het gebouwtje, waar eveneens filmvoorstellingen, bejaarden- en jeugdbijeenkomsten van niet-christelijke zijde plaats vonden. Het plan ontstond om het groter te herbouwen. Andere instanties wilden geld fourneren als het Aderfonds het eigendomsrecht overdroeg aan een niet-specifiek christelijke stichting, met bestuurszetels voor buitenkerkelijken. Dat gebeurde niet en enkele jaren later kwam er een ander dorps huis. De Stichting Ds. Aderfonds wist de financiering voor het kerkzaaltje zelf met acties, subsidies en een lening rond te krijgen. Het herrees enigszins gewijzigd datzelfde jaar.²²

De kerkleiding mocht moeite met de zelfstandige weduwe hebben, toen Jonkman in 1960 vertrok, laadde men alle werk weer als vanzelfsprekend op haar schouders. Jo had geleerd dat onbetaald werk niet wordt geacht en vroeg nu een vergoeding, die heel ongeregeld werd uitbetaald. Ze was geëmancipeerd en wist zelfbewust dat men niet buiten haar kon, hetgeen kerkenraadsleden nogal eens irriteerde. In haar huwelijk had ze gelijkheid gekend. Het huwelijksgoederenrecht uit die jaren paste niet bij de manier waarop de Aders samenleefden. Zij overlegden alles en hadden het gevoel dat ze samen in Nieuw-Beerta waren beroepen. Hij vond het daarom vanzelfsprekend dat zijn vrouw bepaalde kerkelijke taken op zich nam. Jo zag geen verschil in mannelijke en vrouwelijke talenten. Die fiere manier van doen veroorzaakte na Bas' dood conflicten, maar die ontstonden evengoed door haar emotionele houding. Haar diep gevoelde roeping was onuitvoerbaar zonder zakelijke afspraken en dat onderkende ze in haar gedrevenheid onvoldoende.²³

Jo Ader achtte verzoening met de Duitsers een wezenlijk onderdeel van haar taak. Omstreeks 1960 had ze contact met de *Aktion Sühnezeichen* van de Duitse kerken, die juist op plaatsen waar de nazi's hadden huisgehouden gebaren van boetedoening wilde maken. Ze hoopte op de bouw van een centrum te Drieborg waar internationale groepen konden samenkomen. De *Aktion Sühnezeichen* droeg het plan al snel over aan de Oost-Friese kerken. Die wilden in oecumenisch verband 100.000 Mark bijeen brengen voor zo'n gebouw, dat met vrijwilligers van Nederlandse en Duitse zijde zou worden verwezenlijkt. De jeugdpastor uit Leer liet echter spoedig weten dat het geldbedrag niet meteen op tafel kon komen en aan de Nederlandse zijde van de grens bestond weinig interesse. De hervormde gemeenten hadden de handen vol aan de noodzakelijke fusies. Niemand had toen oren naar oecumenische, laat staan Europese interkerkelijke samenwerking. Verder bestond grote twijfel aan de haalbaarheid van een deugdelijke exploitatie. Jo was echter vasthoudend en bij de herdruk van haar boek in 1974 schreef ze erover in het voorwoord. Ze werd ouder en maakte zich zorgen om haar opvolging, haar zonen voelden daarvoor niet. Steeds meer gingen de kerkelijke gemeenten

fuseren en ze vreesde dat in zulke grote verbanden haar dierbare Drieborg spoedig zou worden veronachtzaamd. Ze dacht dat de komst van groepen uit alle windstreken nieuw elan zou geven. Om zo'n conferentieoord te verwezenlijken stopte ze een deel van haar vermogen en de kerkelijke vergoeding die ze ontving in het Aderfonds. Maar andere bestuurders daarvan zagen eveneens praktische bezwaren en haar ontmoetingsplaats voor internationale, verzoenende contacten is nooit gebouwd. Wel ontving ze geregeld groepen uit het buurland, maar de uitwisselingen kregen geen permanent karakter.

Jo Ader bleef haar levenstaak tot het laatst trouw en preekte elders ook vaak. Ze voelde zich uiteindelijk erkend toen ze op 67-jarige leeftijd op basis van singuliere gaven na vele jaren kerkelijk werk alsnog de domineestitel kreeg. Jo werd verder benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau, ontving het Verzetsherdenkingskruis en de Israëlische onderscheiding van het Yad Vasheminstituut te Jeruzalem. Ze stierf in 1994 en werd te Nieuw-Beerta begraven.²⁴

De kinderen

Jo vond het vanzelfsprekend dat haar oudste Bas Jan (1942-1975) predikant werd, maar hij verzette zich daartegen heftig, spijbelde veelvuldig en bleef op het gymnasium zitten. Uiteindelijk ging hij naar een internaat, maar hij maakte de middelbare school niet af. Ook de kunstacademie verliet hij zonder diploma. Via een christelijke uitwisselingsorganisatie vertrok hij naar Amerika. Hier kwam Bas Jan in een kunstenaarsmilieu terecht waar hij opbloede. Zijn tekeningen werden in Washington geëxposeerd, een onverwacht succes dat moed gaf. Na zijn terugkeer wilde hij een jaar in afzondering schilderen en tekenen, doch rusteloos als hij was vertrok de kunstenaar al snel. In Marokko monsterde hij aan op een zeiljacht dat hem weer naar Amerika bracht.²⁵

Ader ging in Californië studeren en behaalde in 1967 de graad van *Master of Fine Art* met het eindexamenproject *Implosion*. Twee jaar eerder was hij met Mary Sue Andersen getrouwd. Ader was een conceptueel kunstenaar. Sommige artiesten wezen toen voor hun kunst media als verf, doek, beitel en steen af; dat waren zij zelf. Het affiche van zijn gecompliceerde afstudeerproject toont hem bijvoorbeeld zittend op de nok van zijn huis, een sigaar rokend en omgeven door kartonnen wolken. De titel luidde: *The artist contemplating the forces of nature*.²⁶

Meer en meer werden de ijzeren wetten van de natuur waaraan de mens is onderworpen, het onderwerp van zijn kunst. Had zijn eindexamen nog iets van een *slapstick*, zijn werk werd steeds ernstiger. Dat hing waarschijnlijk samen met zijn na de kunstacademie begonnen filosofiestudie. De kunstenaar zat niet meer op het dak, maar rolde er vanaf. Hij viel uit bomen en fietste een Amsterdamse gracht in. De weergave hiervan op foto's, film en prentbriefkaarten vormde Aders kunst. In Zweden liet hij zich door zijn broer fotograferen: eerst staat Ader tussen bomen, daarna ligt hij er onder. Het is een aangrijpend werk, dat lijkt te verwijzen naar de fusillade van hun vader, die ook in een bos plaatsvond. Hij liet betonblokken op lampen, verjaardagstaarten en andere objecten vallen. Een werk heette *I'm too sad to tell you*. Hij stond hevig huilend voor een camera, als een Man van Smarten - in de kunstgeschiedenis de term voor de lijdende Christus.²⁷

In 1973 maakte hij het eerste deel van een drieluik dat *In search of the miraculous* heette. Dit bestond uit een fotoserie van een tocht door duister Los Angeles waarbij Ader met een lamp als protagonist fungeert. Een zeiltocht van de oude naar de nieuwe wereld met de kleinste zeilboot ooit, zodat deze oceaanovaart als record kon gelden, vormde het tweede deel. Na aankomst zou in het Groninger Museum het derde worden gerealiseerd. Hij vertrok op 9 juli 1975, uitgewuifd door zijn vrouw.²⁸

Op 12 oktober had zijn moeder, die net als hij spiritueel en artistiek van aanleg was en met wie hij door alles heen een intense band had, 's morgens vroeg een visioen. Ze schreef

een aangrijpend gedicht, waarin ze vertelt hem in de golven te hebben gezien: *A small baby at the breast of eternity*, zoals hij als pasgeborene op haar borst had gelegen. Wonderlijk genoeg gaf het beeld haar een onverwachte vrede:

*Have you ever heard of happiness
Springing from a deep well of sorrow?
Of love, springing from pain and despondency, agony and
death?
Such is mine.*

Zijn echtgenote voorvoelde eveneens dat de zeiltocht niet goed zou aflopen. Op 18 april 1976 vonden Spaanse vissers bij de Ierse kust de lege zeilboot. Het luik waaraan de veiligheidslijn vastzat was weggerukt, van Bas Jan vonden ze geen spoor.²⁹

Over de betekenis van het werk van deze tragisch omgekomen kunstenaar is tijdens en na diens leven veel gediscussieerd. Toen een journaliste na een interview dacht te begrijpen dat Aders kunst het lot van zijn vader uitbeeldde werd hij kwaad. Daarna sprak hij uitsluitend met kunstkenner en filosofen over zijn werk. Autobiografische elementen daarin durfden weinigen te benoemen.³⁰ In de catalogus bij een overzichtstentoonstelling in 2006 in het Museum Boijmans van Beuningen waagt Erik Beenker echter wel lijnen te trekken naar Aders jeugd en het boek van zijn moeder. Het vallen van de vader is volgens deze kunstjournalist wel degelijk medebepalend geweest in Aders kunst. In zijn werk gebruikte hij allerlei elementen uit het boek van Jo, maar het was niet louter illustratie van de familiegeschiedenis. Hij wilde die op een algemener, hoger vlak tillen.³¹

Vallen toont dat de mens is overgeleverd aan krachten die hij niet beheerst. Daartegen vechten hoort bij het leven, maar in de loop des tijds leert een mens zich daaraan over te geven en bereikt dan zijn bestemming. Hij is de beklemmende banden te boven gekomen maar dat gaat met vallen en opstaan.³²

In zijn kunst verwees Ader naar de dialectiek van Hegel, die zei dat de menselijke geest zich voortdurend in conflicten beweegt en zich zo ontwikkelt. Maar ook Wittgenstein bewonderde hij. Volgens deze 'is het mystieke een openbaring die zich toont op de grens van het denkbare. De zin van het bestaan kan nooit gedacht worden, omdat de mens zelf deel van de wereld is...' Door de grens te tonen kan de mens het wonder ervaren. Wat deed Ader anders?³³ Het werk toont de kwetsbaarheid van een mens en die moest hij als kleuter al ervaren bij het vernemen van de fusillade van zijn vader.³⁴

Thans is de belangstelling voor Ader en zijn kunstwerken opnieuw groot. De recente val van de banken heeft een sfeer van onbehagen geschapen die helemaal bij deze kunst past. Aders werk en verdwijning inspireerden onlangs zelfs tot een fictieve autobiografie.³⁵

Men vindt ook noties van de bijbel en de middeleeuwse kunst in zijn kunstwerken, zoals de huilende Man van Smarten. In zijn eindexamenproject komt de regel *What makes me so pure, Almost holy? And more* voor.³⁶ Was dit een plaagstoot naar zijn christelijke achtergrond? Hij hoorde bij een generatie artiesten die graag ironisch commentaar op de omringende wereld gaven. Of dacht hij aan de boodschap die zijn moeder van de kansel bracht? Zij wilde dat je door je daden Christus' licht uitstraalde. Werd dat licht bij Ader misschien een lamp die steeds brandt, maar soms ook met geweld wordt gedoofd? Het lijkt gezocht want Ader was geen christelijke kunstenaar. Duidelijk is wel dat hij, zoals zijn broer zegt, achter de horizon wilde kijken, bezig was met het metafysische.³⁷ Dit had hij van geen vreemde, maar hij zocht de antwoorden niet meer uitsluitend in het christendom.

Als een kunstenaar, die letterlijk met inzet van eigen lichaam de grenzen van het bestaan heeft uitgebeeld en verdwijnt tijdens een zoektocht naar het wonderbaarlijke, dan zegt men al snel dat hij dit einde zelf zocht. Ader zou de veiligheidslijn hebben losgemaakt om zelf

als eeuwig mysterie het ultieme kunstwerk te worden. Zijn zoektocht naar het miraculeuze zou op die manier zijn voltooid. Die veronderstelling kan zelfs gevoed worden door middeleeuwse kunstgeschiedenis. Ader verdween op 33-jarige leeftijd; zo oud was Christus toen hij stierf en middeleeuwse schilders lieten de mensen bij de Apocalyps als 33-jarigen uit het graf herrijzen.³⁸

Erik Ader reisde met zijn schoonzuster naar Spanje om te praten met degenen die de boot vonden. *Hij* concludeerde dat er een grotere schokbelasting op het luik met de veiligheidslijn was geweest, dan de scheepswerf had voorzien. Daardoor was dit luik uitgerukt. Er was dus sprake van een ongeluk.³⁹ Hoe dan ook, juist de mysterieuze verdwijning genereerde blijvende aandacht voor Aders kunst. Die kreeg daardoor extra dimensies.

Jo Ader zag ook haar jongste als een logische opvolger, maar Erik (1944) vervulde haar wens evenmin. Achteraf vindt hij dat zijn kinderjaren prachtig verliepen. Jo mocht een dominante moeder zijn die haar kinderen wilde sturen, tegelijkertijd was ze een vrolijke ouder die hun veel vrijheid gaf. De jongens speelden op boerderijen en mochten met een garnalenvisser de Dollard op. Jo was ondernemend en maakte met haar zonen lange fietstochten. Toen Erik veertien jaar oud was lifte hij, met toestemming van zijn moeder, alleen naar Denemarken.

Erik ging van het gymnasium af omdat hij geen theologie wilde studeren en later verhuisde hij op eigen verzoek naar een internaat, waar hij een gelukkige, stimulerende tijd had. Met een HBS-diploma op zak wisselde Erik enkele malen van studierichting - hetgeen zijn moeder telkens ijdele hoop op een late theologieroeping gaf - om ten slotte de studie economie af te ronden. Hij wilde arme mensen gaan helpen.

In 1966 lifte hij, aangetrokken door de idealistische verhalen over het leven op een kibboets, naar Israël. Daar kreeg de jongeman echter oog voor de keerzijde van het zionisme. Nog mengt hij zich geregeld ten gunste van de Palestijnen in het publieke debat. Net als zijn broer was hij in zijn studietijd soms lichtmatroos op kustvaarders. De zee trok beiden. In 1977 kon Erik meedoen aan een zeilrace om de wereld, maar hij beseftte dat dit voor zijn moeder, twee jaar na de dood van Bas Jan, heel moeilijk was. Hoewel weinig enthousiast, deed ze geen poging hem te weerhouden.

Erik kwam bij de buitenlandse dienst terecht, waar hij onder meer ontwikkelingswerk deed. In 1985 kreeg Erik een aanstelling als zaakgelastigde te Beiroet, toentertijd een bijzonder gevaarlijke post. Opnieuw gaf zijn moeder geen krimp, zij beknotte de ambities van haar mannen nooit.

Erik Ader werkte over de hele wereld, de laatste dertien jaar van zijn loopbaan was hij ambassadeur, het laatst in Noorwegen. Erik en Diana Ader-Thomas Ellam keerden na zijn pensioen terug naar Groningen. Hij is bestuurslid van het Aderfonds, sinds 1991 Ds. Aderstichting geheten, die nog altijd een substantieel deel van het domeinsalaris aan de protestantse gemeente Reiderland betaalt. Hierdoor kan deze kerk, waarin de hervormde gemeente Nieuw-Beerta opging, een volledige predikantsplaats bieden. Dat in 1998 een Duits predikantenechtpaar de gemeente van zijn ouders ging leiden, vindt hij in de lijn van zijn moeder: het getuigt van verzoening met Duitsers en een vrouw werd één van haar opvolgers. Deze predikanten wonen in Jo Aders huis te Drieborg, waardoor haar wens van kerkelijke aanwezigheid daar is vervuld.⁴⁰

Conclusie

Bas Aders dood beïnvloedde het leven van zijn vrouw ingrijpend. Zij zette hun werk op zijn verzoek voort en werd een onafhankelijke vrouw met een missie, die allereerst in haar diepe geloofsovertuiging wortelde. Bas had Christus tot in de dood nagevolgd, met eenzelfde vasthoudendheid wilde zij hun taak volbrengen: het evangelie verkondigen in een

ontkerkelijkt gebied. Maar haar inspanningen waren tegelijkertijd een uiting van grote liefde voor Bas, met wie ze haar hele leven sterk verbonden bleef. Kwam je aan haar werk, dan schond je voor haar gevoel de nagedachtenis van haar man, die een verzetsheld was. Hij had haar immers deze dienst opgelegd. Anderen onderkenden niet altijd die dubbele intensiteit van haar activiteiten in Drieborg. Ze werd dan emotioneel, wat een zakelijk overleg bemoeilijkte. Ondanks zulke spanningen profiteerde de gemeente volop van haar onophoudelijke inzet en doet dit dankzij het fonds dat zij stichtte tot op de dag van vandaag.

Haar avontuurlijke, ondernemende jongens kropen onder de schaduw van het heldhaftige verleden uit en kozen voor een eigen leven, los van de roeping van hun ouders. Dat ging met conflicten gepaard maar de band met haar zonen bleef hecht. Jo Ader mocht gedreven zijn, tegelijkertijd had ze een opgewekte aard waardoor ze in staat was zulke teleurstellingen zonder wrok te accepteren.

Was er bij de jonge Aders sprake van een tweede-generatieproblematiek? Erik ontkent dat: 'Het oorlogsverleden had zowel alles als niets met onze jeugd te maken.' Maar de dood van hun vader bepaalde wel degelijk hun keuzes, net als de opvoeding van Jo, die bij hen de herinnering aan Bas levend hield.⁴¹ Bas Jan toonde in zijn kunst een spiritueel mens te zijn. Het werk bevat veel elementen uit de familiegeschiedenis, die hij zo misschien verwerkte en een algemenere betekenis trachtte te geven. Erik is sociaal betrokken, zoals zijn ouders. Hij deed ontwikkelingswerk, was diplomaat, pleit op allerlei terreinen voor rechtvaardigheid en in de Ds. Aderstichting zorgt hij voor voortzetting van zijn moeders levenswerk.

-
- 1) Interview met D.A.V.E. (Erik) Ader, Usquert 4 januari 2011; J.A. Ader-Appels, *Een Groninger pastorie in de storm* (Franeker 1974) 206, 310, 313, 337; J.A. van Schagen (pseudoniem) 'Droomhanneke' in *Als de bladeren vallen* (Wageningen s.a.); Kerkarchief Nieuw-Beerta [KNB] kerkenraadnotulen 7 april 1941.
 - 2) Ader-Appels, *Groninger Pastorie* 336, 337; www.reiderland.protestantsekerk.net.
 - 3) J. A. Ader-Appels, *Laat uw licht schijnen. In memoriam 20 november 1944 Ds. B. J. Ader* (Amsterdam 1945); KNB brief 13 juni 1938; Erik Ader.
 - 4) KNB kerkenraadnotulen 8 en 17 juni, 4 en 11 juli 1938, 2 oktober 1940.
 - 5) Erik Ader; Ader-Appels, *Groninger pastorie* 7-37; KNB kopie van dit incomplete reisverslag en kerkenraadnotulen 16 maart 1942; E. J. Jonkers (e.a.), *Gymnasium Winschotatum. Gedenkboek bij het 125-jarig jubileum 1832-1957* (Winschoten 1957) 80.
 - 6) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 97-106, 353-356; Johanna-Ruth Dobschiner, *Te mogen leven! Een Nederlandse Jodin vertelt haar geschiedenis* (Franeker 1974) 122-123, 189; J. A. Nijmeijer en A. A. J. Mulder *Verzet in Groningen* (Groningen 1986) 34-36, 190; Ader-Appels, *Laat uw licht schijnen*; lemma 'The Netherlands' in *The Encyclopedia of the Righteous among the Nations, Rescuers of Jews during the Holocaust* (Jeruzalem 2004) 57, 58; Erik Ader; KNB kopie van het onvoltooide manuscript.
 - 7) Erik Ader; Ader-Appels, *Groninger Pastorie* 259-260, 276, 292; Chana Arnon, 'Rev. Bastiaan Jan Ader', artikel op basis van *Yad Vashem*, Jeruzalem File 0423.
 - 8) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 259, 260, 269-274, 284-293, 310-316; Erik Ader; www.dodenakkers.nl/oorlog/grafmonumenten/61-ader.html; www.nieuw-beerta.nl/pageID6408799.html.
 - 9) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 197-198, 218, 232-233.
 - 10) Erik Ader.
 - 11) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 235-253, 295; www.reiderland.protestantsekerk.net; E. Beenker, 'Bas Jan Ader (1942-1975 vermist op zee) De man die achter de horizon wilde kijken' in: *Catalogus Museum Boijmans van Beuningen, Bas Jan Ader Please don't leave me.* [CatBvB] 9-25 (Rotterdam 2006) 21.
 - 12) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 320, 322, 342, 349, 350; KNB kerkenraadnotulen 5 december 1944, 22 januari 1945.
 - 13) Dobschiner, *Te mogen leven* 227, 231-232; Ader-Appels, *Groninger pastorie* 339, 354-361; KNB kerkenraadnotulen 7 april en 18 mei 1945, 25 februari 1946 en *De Gemeentebode*, augustus 1945.
 - 14) Ader-Appels, *Laat uw licht schijnen* 11-18; KNB *De Gemeentebode*, augustus 1945.
 - 15) Ader-Appels, *Laat uw licht schijnen* 8-11, 19 en *Groninger pastorie* 284, 285, 315, 341; KNB *De Gemeentebode*, augustus 1945; Erik Ader; zie ook artikel Gert van Klinken.

- 16) KNB notulen vrouwenvereniging De Avondster 18 maart 1946; Erik Ader; later volgde een herbegrafenis op het ereveld te Loenen.
- 17) KNB *De Gemeentebode*, september 1945, notulen De Avondster 31 juli 1947 en kerkenraadnotulen 1 en 7 april, 11 augustus, 8 september, 6 oktober 1946.
- 18) Ib., map verzameling Jöhlinger knipsel 1950, map Aderfonds brief 15 april 1957 en kerkenraadnotulen 8 juni 1951; Erik Ader.
- 19) Ib. kerkenraadnotulen 7 en 21 september 1948, 30 mei en 14 augustus 1951, 15 januari en 7 augustus 1952, 9 juli 1953, 17 februari 1954.
- 20) Erik Ader; KNB kerkenraadnotulen 1 oktober 1954, 23 mei en 20 september 1955.
- 21) v. C. 'Zij zette zijn werk voort...' in *De Spiegel. Nationaal Christelijk Weekblad*, 1-2 oktober 1954 32-33; Erik Ader.
- 22) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 5; KNB map Aderfonds brief 15 april 1957, kerkenraadnotulen 26 maart 1963 en 24 januari 1964; Erik Ader.
- 23) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 248, 268; Erik Ader; KNB kerkenraadnotulen 13 september, 3 oktober en 29 december 1960, 21 maart, 14 april en 8 december 1961, 30 november 1962.
- 24) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 5; KNB kerkenraadnotulen 26 november 1965, 26 januari, 25 februari en 25 oktober 1966, map Aderfonds, map verzameling Jöhlinger rouwadvertentie; Erik Ader; www.RTVNoord.nl-GroningeninBeeld-NieuwBeerta.
- 25) Beenker, 'Bas Jan Ader' 15; 'Biografie' in: CatBvB 171, 172; www.basjanader.com.
- 26) Beenker, 'Bas Jan Ader' 15, 16; 'Biografie' 172; A. Blättler en R. Wolfs, 'De werken van Bas Jan Ader' in CatBvB 32-141, 114-115; www.basjanader.com.
- 27) Blätter, 'Werken' 74-79, 88-89, 92-93, 122-123, 138-139; Beenker, 'Bas Jan Ader' 16-23.
- 28) Linda Norden, 'I shall talk of things which are sometimes accidentally true' op www.artlies.org; Beenker, 'Bas Jan Ader' 9-12, 16; Blättler, 'Werken' 66-71, 102-105, 130-131.
- 29) Beenker, 'Bas Jan Ader' 11, 12; Erik Ader; achteromslag CatBvB.
- 30) Beenker, 'Bas Jan Ader' 14, 21; Norden, 'I shall talk'; Erik Ader.
- 31) Beenker, 'Bas Jan Ader' 20-22.
- 32) Ib., 21; I. Slangen, 'De mystieke zoektocht van kunstenaar Bas Jan Ader' in *Filosofie Magazine*, nr 8, 2008.
- 33) Slangen, 'De mystieke zoektocht'; lemmata Hegel, G.W.F en Wittgenstein, L.J.J. in *Grote Winkler Prins Encyclopedie* (Amsterdam/Brussel 1983); Beenker, 'Bas Jan Ader' 16, 17.
- 34) Beenker, 'Bas Jan Ader' 14, 21.
- 35) E. de Groot, 'Beautiful sea. De verzamelde werken van Bas Jan Ader' in: *Desipientia: Zin en Waan*, nr 1, april 2007, 37-44; www.canadianart.ca/online/see-it/2009/01; Maria Barnas 'Ik schik de kleuren van Mondriaan' in *NRC Handelsblad Cultureel Supplement* 30 december 2010.
- 36) Beenker, 'Bas Jan Ader' 13, 15.
- 37) Ader-Appels, *Laat uw licht schijnen* 6, 19; Beenker, 'Bas Jan Ader' 10, 18, 19, 23.
- 38) Rijksmuseum Amsterdam *Middeleeuwse kunst der Noordelijke Nederlanden* (Amsterdam 1958) afbeeldingen 43, 44, 67, 69, 87; Slangen, 'De mystieke zoektocht'; T. Dean 'En hij viel in zee' in CatBvB 29-30, 30.
- 39) Beenker, 'Bas Jan Ader' 11; Erik Ader.
- 40) Erik Ader; Wiebke Heeren staat inmiddels in Delfzijl, Wolf Jöhlinger leidt de gemeente nu alleen. Ze wonen nog in Drieborg.
- 41) Ader-Appels, *Groninger pastorie* 362.

Els Boon (Oost-Souburg, 1957) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht, gaf les aan het Ubbo Emmius Lyceum te Stadskanaal en is secretaris van de Mr. J. H. de Vey Mestdagh Stichting te Groningen. Zij schreef enkele artikelen in het *Documentatieblad Lutherse Kerkgeschiedenis* en, in samenwerking met anderen, vijf delen van de reeks *Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Joden in (stad en provincie) Groningen*, onder andere de delen over de joodse gemeenten in Winschoten en Westerwolde.

Dit artikel is verschenen in

George Harinck en Gert van Klinken (red.)

Van kansel naar barak. Gevangen Nederlandse predikanten en de cultuur van de herinnering. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800, Jaargang 19 (Zoetermeer 2011) 121-135.